

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DIE OWE JEUGD VERNIEUWT ALS EENS ARENDS PSALM 103:3

Onder redactie van Prof. Dr V. Hepp, Dr K. Schilder, Dr C. Tazelaar en Prof. Dr J. Waterink

Medewerkers: Dr H. A. van Andel, Solo; Dr R. E. van Arkel, Utrecht; Dr Henry Beets, Grand Rapids; Dr Joh. C. Breen, Amsterdam; Dr K. Ferkhout, Vreeland; Prof. Dr F. W. Groshede, Amsterdam; Prof. Dr T. Hoekstra, Kampen; Dr G. Keizer, De Steeg; Dr B. A. Knoppers, Amsterdam; Dr J. G. Kunst, Arnhem; Dr H. W. Laman, Assen; Dr C. Lindeboom, Amsterdam; Dr S. O. Los, 's-Gravenhage; Dr J. W. Marmelstein, Amsterdam; Dr F. C. Meijster, Rotterdam; G. Meima, Groningen; Dr J. C. Rullmann, Utrecht; J. Strikwerda, Dokkum; Dr J. Thijss, Zwolle; Dr J. Veldkamp, Hilversum; E. Visser, Arnhem; Prof. Dr D. H. Th. Vollenhoven, Amsterdam; Dr J. de Vries, Tilburg; Dr J. D. Wielenga, Hoofddorp; Mr J. A. de Wilde, 's-Gravenhage.

Adres der Redactie:

Prof. Dr V. HEPP, Van Breestraat 14, Amsterdam.

Drukkers-Uitgevers:

OOSTERBAAN & LE COINTRE, Goes.
Tel. No. 58 — Postrekening No. 36000.

Abonnement: f1.25 per drie maanden bij vooruitbetaling.
Voor 't buitenland f1.50 en voor Ned.-Indië f1.60 per jaar.
Advertentie: 25 ct. p. regel. — Losse nummers f0.15.

INHOUD: Mefisto of Satan? II. — Kerkelijk Leven: Prof. Hattjema's egaal kerkleer. II. In den mist. Kleur bekend. — Geestelijke Adviezen: Het „krugen“ van teksten. III (Slot). — Uit het Pol. en Soc. Leven: Antirey. Staatskunde. — Literatuur en Kunst: Over het leven en den arbeid van L. Penning. III. — Opvoeding en Onderwijs: Pestalozzi. — Zending en Evangelisatie: Dr. Zending's Conferentie te Le Zoute II. — Perschoonw. — Boekbespreking. — Kerknieuws.

MEFISTO OF SATAN?

II.

De bijbel heeft in den naam „Satan“ vastgelegd de gedachten, die hij ontrent het zedelijk kwaad en zijn plaats in de wereld heeft en ons bijbrengen wil. Het kwaad, zegt hij, gaat altijd tegen Gods wil in, maar nooit daartoe om. Deze heijlende, gelijk ze in den naam „Satan“ beleden wordt, hooren we evenwel tegenspreken en verhooren in den naam „Mefisto“: een naam, die vooral door den Faust (het drama van Goethe) bekend geworden is. In Faust betekent Mefisto de als duivel voorgestelde macht der verleiding, gelijk deze in het menscheit leven optreedt en haar werk doet. — in de oogen van Goethe.

Voor een meer illustratieve uitwerking van ons onderwerp zou het zeker de moeite loonen, als we een overzicht gaven van het drama (in den Faust) gelijk het zich in zijn verscheiden acten en bedrijven ontwikkelt. Maar het is niet mogelijk, dit overzicht te wringen in het korte bestek van deze artikelen.

We zullen ons daarom beperken tot de voornaamste vragen.

Allereerst komt aan de orde de vraag: wat betekent Mefisto in het drama van Goethe? Wie is hij? Welke betekenis wordt hem toegekend? Uit welk beginsel heeft de dichter als denker de constructie van de Mefisto-figuur opgebouwd?

Wat wel het eerst opvalt, dat is dit: de figuur van Mefisto is niet rood van vijandschap, en blaakt niet van grimmigen haat; hij is geen heroïsche, maar een statische figuur. Met een tegenstelling kunnen we al dadelijk onze bedoeling verduidelijken. Voor den bijbel is de duivel, de Satan, een hater; een rebel, die God haat, die „siddert“, niet alleen om de komende straf, maar ook door de spanning van den bewustzijn opstand, die zich elke seconde van zijn bestaan ongebroken met volle bewustheid hernieuwt, zonder verpozen. Maar bij Goethe is zulk een klimaat van oorlog en van strijd en van siddering en van rebellie, die zich licht geven moet in sterke daden van haat en tegenspraak, niet aanwezig. Mefisto is niet zoo donker gekleurd als in den Bijbel de Satan. Radikaal-boos, anti-theïsch tegenover God, is hij niet.

Drie dingen vragen hier de opmerksaamheid. Het eerste is dit: de uitbeelding van Mefisto in het stuk bewijst, dat Mefisto op deze wijze bedoeld is.

Het tweede is: Goethes theorie omtrent de macht van het kwade klopt op deze dramatische uitbeelding en verklaart ze ook.

En in de derde plaats: zij is een element in de levens- en wereldbeschouwing, die in den Faust wordt gepredikt, en dan daarin ook den bijbel legensprekt.

I. Mefisto, gelijk hij als de duivel optreedt in het stuk, toont zich meer den spottier, dan den hater; hij heeft meer van den cynicus, dan van den scheider en lasteraar.

Van onderscheiden zijde is daarop de aandacht gevestigd.

Prof. Bolland, om hem eens naar voren te halen, heeft over den Faust een zeer uitgebreid, later in druk gegeven college gegeven¹⁾. Naar zijnen aard heeft hij Mefisto bekeken, een beetje filosofischer dan de meeste toeschouwers in den schouwburg zullen plegen te doen; den filosofischen onder hen niet te na gesproken... Hij haakt dan ook heel

wat overhoop, om te verklaren, hoe Goethe er toe komen kon, een Mefisto te scheppen, zooals hij hem nu eenmaal ontworpen heeft. Hij brengt er bij te pas: de planctgeesten, die dan weer als wereldbeheerschers zouden gelden reeds in den bijbel (verwezen wordt naar Efeze 2:2, 6:12), en die dan in verschillende eeuwen gegolden hebben als verkeerde geesten van machtsgeest in het wereldgeheel, als aanvoeders van tovenarij en wat meer duister te noemen is. Maar ook Prof. Bolland wordt getroffen door het onthouden van het „radikaal boze“ in Mefisto, Goethes duivel. Zeker, Mefisto is een toonbeeld van critiek, van verspoedijde critiek, zegt hij; maar hij voegt er aan toe: van gevoellooze critiek. Gevoelloos nu is een heel kampvechter niet: alle gedachte van een strijd, die op leven en dood gevoerd wordt, ontbreekt dus reeds in deze opvoering van Mefisto. „Bij Mefisto“, zegt Bolland, „vinden wij het critische, de critiek in levenden lijve, abstract echter en zonder gevoel of gemoedelijkheid“. Alweer dus: geen sprake van een „vijand“, die rondgaat als een brieschende blinde leeuw“ (bl. 156).

Deze karakteristiek is typeerend voor heel het werk, voorzover Mefisto daarin werkzaam optreedt. Hij is een „stram vivier“ (157). Hij kan lachen; niet zoo zeer schaterlachen als de geest van diep bederf, maar lachen als de cynische spottier. Die rustige lach, die verholten spot; het lichtzinnige maar nooit koortsachtig opgewonden karakter van Mefisto treedt in het stuk zóó sterk op den voorgrond, dat een Franschman (die het weten kan) kon verklaren, dat in Frankrijk de Faust van Goethe zooveel indruk gemaakt heeft, niet zoozeer om het dramatisch karakter van Faust en zijn smart; en ook niet om de wijsgeerige kwesties, die in den Faust aan de orde kwamen, maar vooral om den geestigen, glimlachenden Mefisto; zijn ironie en sarcasme hebben de verbeelding van het fransche volk juist gespannen. De „Jeunes-France“ zworen bij Mefisto; ze maakten van hem een populaire figuur, en spraken zeer familiair over hem. En — zoo lezen we — „legio“ is de naam van hen, die in de fransche letterkunde door de figuur van Goethes Mefisto geboeid zijn en hetzelfde beeld hebben uitgewerkt op andere manier²⁾.

Dit alles is wel typeerend. Immers, we weten, ook uit persoonlijke gesprekken van Goethe, en uit de zeer zorgvuldige bewerking en omwerking van de figuur van Mefisto in de verschillende uitgaven van den Faust, dat hij Mefisto toch wel wat zwaarder opgenomen heeft en wat meer in tragischen zin bedoeld heeft, dan de ietwat frivole lichtzinnigheid van den franschen geest heeft opgemerkt en goedgekeurd. Dat ondanks deze bedoeling van Goethe zijn duivel zóó een indruk maakt op wie hem zien werken en wroeten in het stuk als den listigen verleider van Faust, is dus wel des te meer opmerkelijk.

Trouwens, de sarcastische humor van Mefisto valt in heel het stuk op. Hem kenmerkt een zelfgenoegzaamheid, die tot zatte bevredenheid worden kan. Zijn debat is fijn, maar licht; snedig, maar ironisch. Vandaar dan ook, dat nergens de antithese tusschen God en Mefisto gesteld wordt. Het is nog niet zoo kwaad gezien, dat een man als P. v. Limburg Brouwer hem voorstelt als een bedrager van een „spel“ en hem dan ook ten tooneele voert onder het hoofdstuk: „Speelgoed“. Ja, ja. In de inleiding op het stuk, den z.g. proloog, zien we Mefisto optreden tusschen de engelen en in Gods eigen tegenwoordigheid, zoo maar in den hemel (men denke aan de inleiding op het boek Job). Men hoort de spottierij, het cynisme, en men mist ook ten eenenmale alle vertoon van blakende vijandschap, als hij — laat me hier Ten Kate's vertaling voor het gemak van enkele lezers volgen mogen — tot God zegt:

Nu Gij, o Heer, eens weder tot ons nadert.
En vraagt, hoe 't gaat in Hemel en op aard.
En Gij vanouds mij wel genegen waart.
Ziet Gij ook mij, waar 't thuisgezin vergadert.

Vergeef me, ik heb geen redenars talent.
Hoe diep daarom mij heel de kring verachte:
'k Ben zeker, dat Gij bij mijn pathos lachte.
Hadt Gij u sinds lang het lachen niet ontdond.

In deze vrijmoedige begroeting komt het reeds dadelijk uit: de hemel haat hem niet, maar mag hem wel; de engelen, die goed en schoon en zuiver zijn, kijken hem wel schief aan, omdat hij niet zoo goed en voornaam en zoo in stijl is als zij zelf, maar dat ze hem haten en gereed staan, de bazijn tegen hem te blazeh en een oorlog tegen hem te openen, zooals b.v. in den Lucifer van Vondel gebeurt, daar is in de verte zelfs geen sprake van.

En niet alleen van Mefisto's zijde, ook van Gods kant zelf wordt deze beschouwing getolereerd. Mefisto krijgt een vrijbiljet voor den hemel; zijn pas behoeft niet telkens weer te worden afgestempeld bij de hemelpoort. Hoor God maar tot hem zeggen:

Steeds vrij moogt ge u met de anderen herwaarts [weenden];

k Heb uws gelijken nooit gehaat.
Van alle geesten, die het licht ontkenden:
Heeft allenminst de Spottierij geschaad.

Spotten dus wel, maar schade, afbreuk doen, een breuk slaan, dat niet. Niet de schuld, de trouwbreuk; de meened is hier, maar de schalkschheid, de disharmonie, het onvolmaakt zijn, niet in stijl. Geen antithese tegenover het goede, maar variatie op het thema van het goede: de hemel mag hem wel. Geen engelen, die hun toorn tegen hem bedwingen, geen God, die hem lankmoedig, d.w.z. met bedwang van gramschap, verdraagt, tot Zijn dag van afrekening komt, geen toelating in den hemel, alleen uit noodzaak, om den goddeloozen kamp voor recht en waarheid, — zooals de bijbel dit alles kent — maar een bleke duivel, met opgeklarde trekken, dat is tenslotte de indruk, die blijft.

2 Deze manier van voorstelling nu is geen toegankelijkheid, maar past volkomen in het denken van Goethe; de dichter wordt hier door den denker verklaard.

Goethe heeft ons zelf den sleutel ter verklaring min of meer in de hand gegeven; want in één van zijn werken (Dichtung und Wahrheit) heeft hij zich uitgesproken over zijn voorstelling omtrent het kwade en den geest van het kwade, over zonde en zondeval. Goethe kan, in het algemeen gesproken, trouwens alleen verklaard worden in het licht van de plaats, die hij inneemt in het wijsgeerig streven zijner dagen. Men wilde toen eindelijk verlost worden van alle bindend gezag; van boekenwijsheid kreeg men een grondigen afkeer; scepticisme en relativisme traden in de plaats van het oude traditiegehoof. En al deze grondmotieven in de wijsgeerige worsteling van de filosofie van de Renaissance liggen uitgedrukt en verwerkt in de eerste regelen van den Faust, met name in de rol van Mefisto. Dit laatste maakt reeds doorzicht, dat in de Mefisto-figuur, zooals Goethe haar uitbeeldt, de trek is: niet naar leer, doch naar leven; inplaats van het oude evangelie van den bijbel treedt het evangelie van Goethes humanisme; de scherpe kanten gaan er af; al wat hoekig en stroef is, wordt verloochend en zelfs de duivel wordt opgepoist en met zachter kleur geteekend: het humanisme neemt wraak op Calvin.

Trouwens — en nu komen we op Goethes Dichtung und Wahrheit terug — voor Goethe is de „val“, de „zondeval“, heel wat lichter en gemakkelijker begrip dan voor den bijbel. Voor het denken van Goethe is in zijn jaren van studie God voorgesteld niet zoozeer als Eenige, doch als Opperste Schepper; God schiep een grooten, voorname geest, die Lucifer (licht-dragers) heet, maar

¹⁾ Maximilien Hultain, Satan et le Satanisme dans l'oeuvre de Victor Hugo, Paris, „Les Belles Lettres“, 1925, p. 21, 25.

²⁾ „Een Ezel“ en „Eenig Speelgoed“, Nederl. Bibl., no. 11, bl. 225.

¹⁾ Bezorgd door dr P. C. E. Meermans Terwogt, die Hollands denkbeelden nog onlangs propageerde in zijn „Het nut der wijsgeerte“, v. d. Boek, Leiden.